

המועדונית המשפחתית כגורם מסייע במניעת עבריינות בהתבגרות

מיכל אריאלי*

מבוא

התפתחות עבריינות היא אחת מהסכנות האורבות לילדים ולנוער במצוקה. ההתמודדות הקשה, ולעתים המתסכלת, עם עבריינות בגיל ההתבגרות ובבגרות, מצריכה משאבים חברתיים, טיפוליים וכלכליים, ומעסיקה אנשי מקצוע וממשל בתחומים שונים. קיימת השקעה משמעותית בפיתוח מודלים שונים של תכניות במטרה למנוע התדרדרות, ובכללה עבריינות. בעלי עניין, ובכללם עובדי קידום נוער – הנמצאים לרוב בקו הראשון של הטיפול, יעידו על ערכה של כל התערבות. עם זאת, רב האמון באיכויות המניעה של ההתערבות המוקדמת. ברוב המקרים, אין ליחידה לקידום נוער יכולת להשפיע על תהליכים שאירעו בילדות ואשר עשויים להשפיע על סיכויי ההצלחה של בני הנוער. עם זאת, התייחסות לתקופת הילדות ובדיקה של השפעת גורמים שהתערבו בעיצוב עולמם של המתבגרים יעמיקו את ההיכרות עם האוכלוסייה ויגבירו את הסיכוי לבחור בדרכים המתאימות העשויות להועיל בבניית עתידם של בני הנוער.

בשנים האחרונות, מתגברת ההכרה בצורך בהתערבות מגיל צעיר עד לבגרות ומתרחבת ההתייחסות לילדים ולנוער על פני רצף הגילים והסיכון. דוגמות לכך הן תכניות הרחבת חוק הביקור הסדיר לגיל 18; טיפול באוכלוסיות קצה; הרחבת חוק חינוך חובה לילדי הגן; פיתוח מגוון אפשרויות של טיפול; התערבות בבתי-הספר; השלמת השכלה עיונית ומקצועית ברמות שונות המתאימות לאוכלוסיות ייחודיות. חלקן הגדול של התכניות הן בהובלת תחום קידום נוער. קיים סיכוי שילדים בסיכון גבוה שיטופלו מילדותם ברצף על-ידי גורמים בקהילה, שגם ביניהם יתקיים קשר מקצועי רציף, יקבלו רשת ביטחון שתחזק אותם ושתתרום להבטחת עתידם. המאמר מציג ממצאי סקר בנושא זה שנערך בקרב מטופלי קידום נוער ששהו לפני כן במועדוניות משפחתיות.

המועדוניות המשפחתיות

מועדונית משפחתית היא מודל מתערב לאוכלוסיית ילדים בסיכון להוצאה מהבית.

הגדרת המועדונית המשפחתית

* רכזת אבחון ומיון, 'אכפת' – המחלקה לקידום ילדים ונוער, עיריית תל-אביב-יפו.

המועדונית המשפחתית, על-פי הגדרת משרד החינוך (1994, אצל תם 1997), היא מסגרת חינוכית המשלימה את הבית והמסייעת למוסד החינוכי ללא ניתוק הילד מהדינמיקה של המשפחה והקהילה. היא מיועדת לילדים בסיכון הסובלים מהזנחה עקב תפקוד לקוי של ההורים. חלקם מגלים בעיות הסתגלות, הבאות לידי ביטוי בקשיים התנהגותיים, לימודיים וחברתיים. מלבד תפקוד לקוי של ההורים ייתכן רקע של שימוש בסמים, עבריינות, אלימות, הזנחה פיזית, מחלות, מאסרים, עוני, אבטלה, חד-הוריות. המועדונית נועדה להעניק לילד תמיכה רגשית והעשרה תרבותית, לאפשר לו אינטראקציה חיובית ומעוררת אמון עם מבוגרים ועם ילדים בני גילו ולדאוג לו לתזונה מספקת (ארוחת צהריים וערב). בכך תורמת המועדונית לשיפור תפקודו בבית ובבית-הספר.

המועדונית מספקת את מכלול ההתערבות והטיפול המסופקים בפנימייה, אולם הילדים חוזרים הביתה כל לילה. העקרונות המודגשים הם הספקת התערבות למשפחה כיחידה אחת; שמירת הקשר בין הילד להוריו; עירוב ההורים בטיפול הניתן בפנימיית היום; שמירה על הקשר שבין הילד למוסדות קהילתיים, כמו: בית-ספר, מתנ"ס, מרפאה, רווחה; תכנית מובנת וקבועה; העשרה; למידה; עבודה קבוצתית; צוות הכולל רכזת או מדריכה, אם בית, מורה חיילת וקצין בקור סדיר; הפסקת הליווי הצמוד והחזרת הילד הביתה אחרי שנתיים-שלוש. הקריטריון המרכזי להשמה הוא משפחות המזוהות כבעייתיות ביותר בגלל חוסר תפקוד של ההורים מסיבות שונות.

מועדוניות משפחתיות לילדים בסיכון מופעלות בישראל מאז שנות ה-70 של המאה העשרים. נעשו בארץ מחקרים על ילדים ובני נוער בסיכון שהוצאו מהבית, חלקם – על ילדים בסיכון שביקרו במועדוניות משפחתיות, אך לא נבדקו ילדי המועדוניות בהתבגרותם.

לבדיקת נושא זה יש חשיבות בניסיון להעריך את המועדונית המשפחתית כמשאב קהילתי אפקטיבי ויעיל, המאפשר הסתגלות טובה יותר לחברה ובכך מפחית סיכון להתפתחות עבריינות בקרב אוכלוסיית הילדים ובני הנוער בסיכון. תיאוריות המתייחסות לגיל הילדות ולהשפעת המשפחה והסביבה על הילד הבדיקה היו הבסיס לבדיקת המועדונית המשפחתית כאחד הגורמים למניעת התדרדרות לעבריינות.

מאמר זה מציג סקר שבו בדקתי את ההבדל שבין השהות במועדונית משפחתית בגיל הילדות לבין אי-השהות בה בהקשר של התפתחות תופעות עבריינות אצל מתבגרים בסיכון מאוכלוסיית מטופלי היחידה לקידום נוער.

עם עליית התפיסה הטיפולית המשפחתית, המחזקת את חשיבות החיבור למשפחה ולקהילה, החלו לצמוח המועדוניות המשפחתיות כאלטרנטיבה להשמה חוץ ביתית. הגישה המתייחסת לזכויות הילד לקבלת התייחסות במסגרת המשפחה, בית-הספר והקהילה נפוצה בעולם יותר ויותר. בישראל ניתן לראות את התקבלות הגישה הזו בניתוב של תקציבי הרווחה והרשויות המקומיות לכיוון הטיפול בקהילה (דולב, 2003; Gottesman, 1991; מי עמי, 2006; SOS KDI, 2007).

תיאוריות ומחקרים על התפתחות עבריינות נותנים משקל משמעותי למשפחה ולסביבה כגורמים המשפיעים על התפתחות עבריינות או על אי-התפתחותה (בר-דוד, 2005; שהם, אדד ורהב, 1987).

בהתייחסותו לילדים אנטי-חברתיים ולקשר שבין עבריינות לתנאי מצוקה וקיפוח בבית, אמר ויניקוט: בין שני קצוות אלה של ילדים נורמלים וילדים חולים, נמצאים ילדים המסוגלים עדיין להגיע לתחושת יציבות אם מצליחים להעניק להם במשך תקופה ממושכת חוויה של שליטה ופיקוח על-ידי אנשים אוהבים. לילד בן שש או שבע יש סיכוי טוב יותר ליהנות מעזרה זו מאשר לבן עשר או שתים-עשרה." (ויניקוט, 1988, עמ' 185)

רוזמן ודיטל (1999) מציינות שחלק ניכר מהילדים בסיכון גבוה הנמצאים בסכנה להתדרדרות בגלל נתוני הסיכון שלהם, אכן מתדרדר לעבריינות. גורמי הסיכון מופיעים לפני ההתנהגות הבעייתית ומגבירים את ההסתברות להופעתה. הצורך במניעה פרטנית אצל ילדים בסיכון גבוה מבסס את הדעה של חשיבות ההתערבות הטיפולית בתקופת הילדות לגבי ילדים מסוימים, שלהם גורמי סיכון משפחתיים, סביבתיים, ואישיותיים (Gottesman, 1991). בגיל הילדות, רוב גורמי הסיכון האלה עדיין לא תורגמו להתנהגות בעייתית, והתערבות מתאימה עשויה להיות גורם המסייע למניעתה של התנהגות זו.

כיום, גוברת התפיסה המייחסת חשיבות לחיבור עם המשפחה ועם הקהילה, על אף שמקור הסיכון נמצא דווקא בסביבות אלה. תפיסה זו נמצאת בבסיס בניית תכניות קהילתיות שהן אלטרנטיבה להוצאה מלאה מהבית. אחת מהתכניות האלו היא המועדוניות המשפחתיות (אליצור, 1996; דולב וזילכה, 2002; י', וינר וא', וינר, 1990; מי עמי, 2006).

מחקרים שעסקו במועדוניות המשפחתיות ובפנימיות היום בישראל (על-פי הגדרת משרד החינוך, 1994 אצל תם, 1997) דיווחו על שביעות רצון של הילדים, של בני המשפחה ושל המטפלים מהמסגרת. במועדונית, כבר בתחילת דרכה, התקיים שיח המלמד התייחסות לזולת, התחשבות, ומציאת פתרונות לא אלימים (כפיר ושפירא, 1987). רמת החוסן של הילדים גדלה, הייתה עלייה מסוימת בהישגי הילדים וניכרה ירידה ברמת הבעייתיות. הקרבה לבית לא הזיקה לילדים והובחנה שותפות של הורים בהשוואה לפנימיות. התאפשרה עבודה משותפת בין הורים לשירותי הרווחה ונוצר תכנון משותף. חל שיפור במצבם של ההורים – בעיקר החלשים יותר, והחזרה הביתה הייתה טובה (בן-רבי וחסין, 2006; דולב וזילכה, 2002; תם, 1997). נמצא, שרמת ההסתגלות לכל מסגרת תלויה גם במשאבי הקהילה והמשפחה. הממצאים מובילים שינוי בחשיבה ומחזקים את הצורך במעבר מהמודל הפנימייתי המסורתי למודלים חלקיים המונעים זעזועים והיצרים רצף בין הבית, הילד והקהילה (אוסטריל, 1995).

בשנת 2004, הופעלה רפורמה במשרד הרווחה ופותחה תכנית "עם הפנים לקהילה". תוגברו ופותחו פתרונות קהילתיים כתחליף לפתרונות פנימייתיים עבור ילדים במצבי סיכון. בפתרונות ניכרת להתייחסות שונה אל ההורים המזניחים ולפעמים גם האלימים. הם נהיים שותפים בתהליך הטיפול המערכתי, משתתפים בהחלטות ומקבלים יותר אחריות על הטיפול בילדיהם. השותפות נתפסת כתורמת לילדים, למשפחה ולחברה. עם זאת, אין עדיין מוכנות מספיקה של הורים ושל מטפלים לפתרונות בקהילה, תכניות השיתוף עדיין חלקיות, יש צורך בפרויקטים מובנים יותר, בהכשרה מיוחדת לעובדים עם ההורים, בליווי אינטנסיבי ובהדרכה למשפחות. אין עדיין מספיק תכניות חלופיות, ולמרות ההישגים, התקציבים וההמרה לתכניות פיתוח בקהילה, לרשויות המקומיות אין מספיק תקציב למימון תכניות אלו (מי עמי, 2006; ריבקין, 2003).

לסיכום, דרך ההתערבות במועדונית משפחתית היא כלי עזר לשינוי הסביבתי והמשפחתי הנדרש במצב סיכון. בדרך זו משולבת העבודה המשותפת, הקשר עם המשפחה, חשיבותה ומשמעותה של המשפחה ושל הסביבה, ואין מעשה הפרדה (בן-רבי וחסין, 2006; דולב, 2003; מי עמי 2006). עם זאת, מתעורר הצורך בבדיקה של השפעת המועדונית, כתורמת להסתגלות במסגרות חינוכיות וכמונעת שוליות וסטייה חברתית, לטווח ארוך (כפיר ושפירא, 1987).

בני נוער מטופלי קידום נוער, שחלק מהם שהו במועדוניות בגילים 6-12, נבדקו בהקשר של ביצוע עבירות בהתבגרות. בני נוער אלה, על-פי הגדרתו של להב (2000), חיים במצבים שונים וברמות שונות של סיכון וניתוק, ומאופיינים בניכור ממערכות נורמטיביות – ניכור שמוביל לסטייה חברתית.

מטרת המחקר הייתה בחינת השהות במועדונית המשפחתית בילדות כמסייעת למניעת התנהגות עבריינית בהתבגרות. בנוסף, נבדקה התמדה במסגרת חינוכית, על-פי סטטוס התפקוד היומיומי, בהקשר לשהות במועדונית ולמעורבות בעבריינות.

השערות המחקר

1. בני נוער בסיכון שהיו במועדונית בילדותם יהיו מעורבים בעבריינות בהתבגרותם במידה פחותה לעומת אלה שלא היו במועדונית.
2. בני נוער בסיכון שהיו במועדונית בילדותם יתמידו במסגרת חינוכית בהתבגרותם במידה רבה לעומת אלה שלא היו במועדונית.
3. בני נוער בסיכון הנמצאים במסגרת יהיו מעורבים בעבריינות במידה פחותה לעומת בני נוער מנותקים.

שיטת המחקר

הנבדקים

נבדקו נתוני 137 בנים ובנות ילידי 1988-1991, שבעת עריכת הסקר, בשנת 2007, היו בטיפול "אכפת" – המחלקה לקידום ילדים ונוער של עיריית תל-אביב-יפו. 87 (64%) מהנבדקים הם בנים ו-50 (36%) – בנות. מתוך הנבדקים, 67 (49%) היו במועדונית משפחתית עד גיל 12, ו-70 (51%) – לא. 49 (36%) מהנבדקים היו תיקים פליליים ול-88 (64%) – לא.

כלי המחקר

דיווחי טיפול של 8 עובדי קידום נוער בתל-אביב-יפו, מתוך מרכז המידע המחלקתי; שיחות עם 5 מהם ו-2 שיחות עם עובדי טיפול בכירים המכירים את עבודת המועדוניות לעומקה.¹ המידע שהתקבל בשיחות הוסיף תוקף לנתונים שהתקבלו מהדו"חות.

¹ תודה לגב' איריס מנזלי – עובדת טיפולית, למר אלי תם – קצין ביקור סדיר, לעובדי "אכפת" לקידום ילדים ונוער בעיריית תל-אביב-יפו ולגב' איריס זילכה על עזרתם בעריכת סקר זה.

הליך המחקר

המידע הסתמך על דיווח על תיקים פליליים שנפתחו למטופלים. נערכה הבחנה בין אי-פתיחת תיק לבין תיק פלילי אחד או יותר (כולל תיקים פתוחים). הנתונים נבדקו לגבי שתי תקופות נפרדות בחיי הנבדקים: גיל הילדות (6-12) וגיל ההתבגרות (16-19). הבדיקה הראשונה ביררה האם הנער שהה או לא שהה במועדונית באותה תקופת גיל. הבדיקה השנייה ביררה אם בהמשך השנים, בגיל ההתבגרות, היה אותו צעיר מעורב בעבריינות או לא. הליך סטטיסטי של מבחן χ^2 בדק את ההבדל בין קבוצת בני הנוער ששהו במועדונית לבין אלה שלא שהו במועדונית בהתייחס למעורבות בעבריינות.

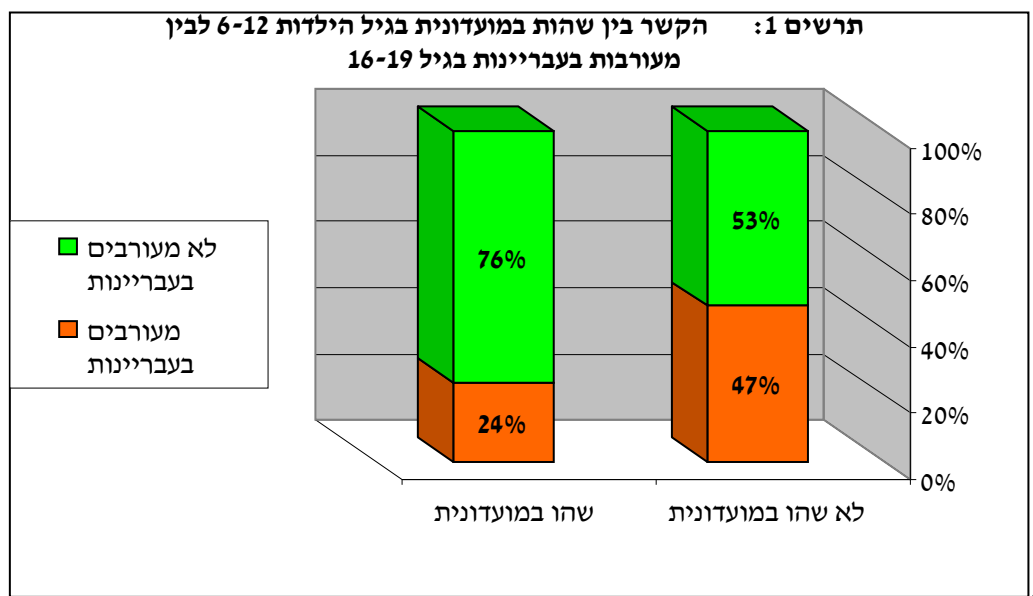
ממצאים

עבריינות על-פי שהות או אי-שהות במועדונית משפחתית – השערה מס' 1.

בהתאם להשערת המחקר, נמצא הבדל מובהק בין אלה ששהו במועדונית בגיל הילדות לאלה שלא שהו במועדונית בגיל זה במעורבות בעבריינות בגילם הנוכחי ($\chi^2_{(1)}=8.06, p<.05$). לוח 1 ותרשים 1 מלמדים כי בקרב אלה שלא שהו בילדותם במועדונית שיעור המעורבים בעבריינות (47.1%) דומה לשיעור הלא-מעורבים בעבריינות (52.9%), בעוד שבקרב אלה ששהו במועדונית, שיעור הלא-מעורבים בעבריינות (76.1%) גבוה פי-3 משיעור המעורבים בעבריינות (23.9%).

לוח 1: התפלגות הנבדקים על-פי שהות במועדונית ומעורבות בעבריינות

סה"כ	מעורבות בעבריינות (ביצעו עבירה פלילית אחת לפחות)		שהות במועדונית משפחתית בגיל הילדות
	לא	כן	
100%	52.9%	47.1%	לא שהו במועדונית משפחתית (N=70)
100%	76.1%	23.9%	שהו במועדונית משפחתית (N=67)
100%	64.2%	35.8%	מעורבות בעבריינות בכלל הנבדקים

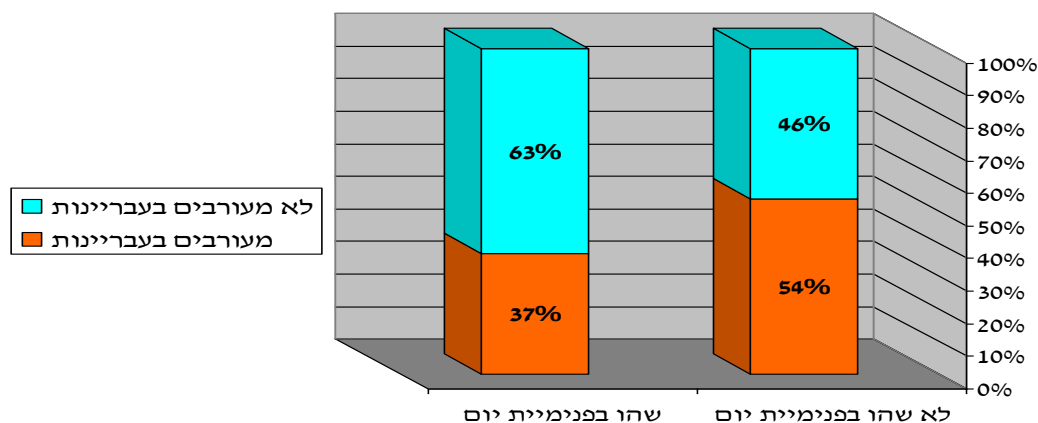
הבדלים על-פי מגדר

מאחר שעל-פי הספרות בנות מעורבות בעבריינות פחות מבנים (גרשטמן-שלף ולזר, 2006; הורוביץ, 2000), קיימת אפשרות של הטיית הממצאים עקב הימצאותן של בנות בתוך המדגם. כדי לבדוק אפשרות זו, נערכו מבחני χ^2 לבדיקת השערת המחקר (הקשר בין שהות במועדונית לבין מעורבות בעבריינות) בנפרד לבנים ולבנות.

במחקר לא נמצא הבדל מובהק בין אלה ששהו בפנימייה לבין אלה שלא שהו בפנימייה. יתכן שלמרות ניסיונות ההתערבות והעזרה, יש משמעות רבה יותר לתהליכים מוקדמים המתחילים בינקות ומושרשים בהווייתו של הילד. כאשר התהליכים המוקדמים שעובר הילד אינם תקינים, בגלל נסיבות חיים קשות וסביבה קשה, מתמידות בו התנהגויות הרסניות ומתפתחות התנהגויות עברייניות (בר-דוד, 2005; ויניקוט, 1988; שהם, אדד ורהב, 1987).

על-אף העובדה שסטטיסטית ההבדלים אינם מובהקים, הנתונים המופיעים בתרשים 2 מצביעים על כך שאצל בנים בוגרי מועדוניות אחוז הבלתי מעורבים בעבריינות גבוה מאחוז המעורבים.

תרשים 2: שכיחות המעורבות בעבריינות בקרב בנים על-פי שהותם במועדונית בגיל הילדות

הסבר אפשרי למעורבות של צעירים ששהו בפנימיית יום בעבריינות הוא ההנחה שילדי מועדוניות נמצאים בסיכון גבוה יותר להתדרדרות לעבריינות, כיוון שמתוך כלל אוכלוסיית הילדים בסיכון הם החלשים ביותר. אוכלוסיית המחקר ששהתה במועדונית היא אוכלוסייה בסיכון גבוה. הילדים הופנו למועדונית בגלל התרשמות אנשי טיפול שהם נזקקים לה בדחיפות רבה יותר מאוכלוסייה בסיכון אחרת. יש לציין, כי על-פי דיווחי העובדים אין אחדות ברמת גורמי הסיכון הנבדקים אצל המועמדים, ואחד השיקולים המכריעים הוא הקשיים המשפחתיים. במחקרם של חדר ועמיתים (1991) נמצא שהיקף הבעיות של חניכי המועדונית וחומרתן היו גבוהים בצורה משמעותית מאלה של מועמדים שלא התקבלו למועדונית. נמצא, שבוגרי פנימיות בעלי רקע בעייתי יותר נטו למידה רבה יותר של הסתבכות עם החוק בהתבגרותם (גרשטמן-שלף ולזר, 2006). העובדה שלמרות נתונים אלה, התוצאה מראה על הבדלים בכמות העברות הפליליות, גם אם אינם מובהקים, לטובת השוהים במועדוניות, מלמדת על כך שכנראה יש משמעות לשהות במועדונית כתורמת למניעת העבריינות.

סטטוס התפקוד היומיומי על-פי שהות או אי-שהות במועדונית משפחתית – השערה מס' 2.

נמצא הבדל מובהק ($\chi^2=14.51, p<.005$), בין הקבוצות לגבי השהות במסגרת. ילדי המועדוניות המשיכו במידה רבה יותר במסגרות חינוכיות ולא נשרו, כמתואר בלוח 2 ובתרשים 3.

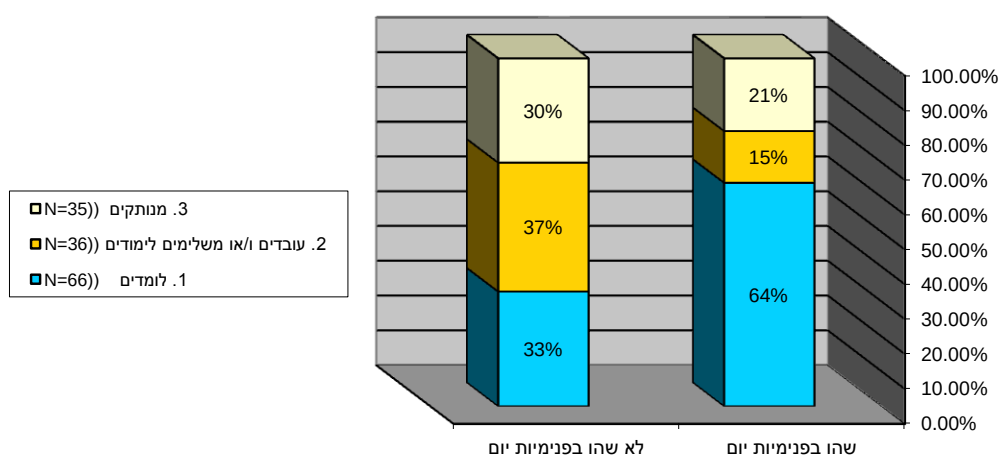
לוח 2: התפלגות הנבדקים לפי שהות במועדונית בגיל הילדות ולפי סטטוס התפקוד היומיומי

סטטוס היומיומי	התפקוד	שהות במועדונית		סה"כ
		שהו במועדונית	לא שהו במועדונית	
1. לומדים (N=66)		64.2%	32.9%	48.2%
2. עובדים ו/או משלימים לימודים (N=36)		14.9%	37.1%	26.3%

25.5%	30%	20.9%	3. מנותקים (N=35)
100%	100%	100%	סה"כ

עיון בלוח 2 ובתרשים מס' 3 מורה כי שיעור הלומדים בקרב בני הנוער ששהו במועדונית (64.2%) גבוה פי שניים משיעורם בקרב בני הנוער שלא שהו בילדותם במועדונית (32.9%). כמו כן, שיעור העובדים או המשלימים לימודים בקרב אלה ששהו במועדונית (14.9%) קטן משמעותית משיעורם בקרב אלה שלא שהו במועדונית (37.1%).

תרשים 3: התפלגות סטטוס התפקוד היומיומי על-פי השהות במועדונית בגיל הילדות

באופן כללי, אפשר לומר שהתפקוד היומיומי בגיל ההתבגרות של אלה ששהו במועדונית בגיל הילדות היה טוב מאלה שלא היו במועדונית.

סטטוס תפקוד יומיומי בהתבגרות ועבריינות – השערה מס' 3.

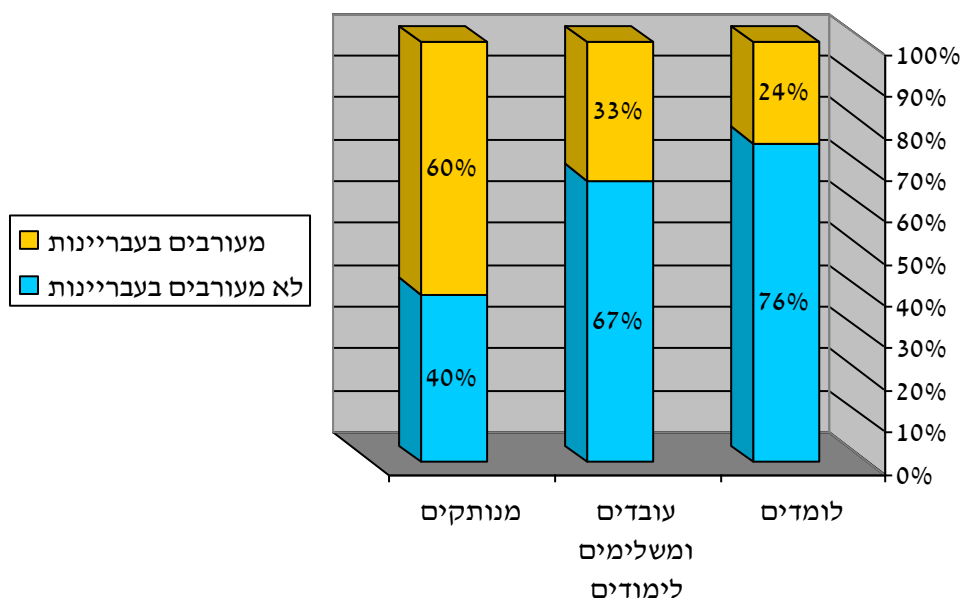
לבסוף, נבדק הקשר בין סטטוס התפקוד היומיומי לבין מעורבות, או אי-מעורבות, בעבריינות בגיל הנעורים. כפי שעולה מלוח 3 ומתרשים 4, נמצא קשר מובהק בין סטטוס התפקוד היומיומי של הנבדקים לבין מעורבותם בעבריינות ($\chi^2=12.85$, $p<.005$): ככל שהסטטוס התפקודי התרחק מ"שילוב" והתקרב ל"ניתוק", כך עלה שיעור המעורבים בעבריינות.

לוח 3: התפלגות הנבדקים על-פי סטטוס התפקוד היומיומי והמעורבות בעבריינות

סה"כ	מעורבות בעבריינות (ביצעו עבירה פלילית אחת לפחות)		סטטוס תפקוד יומיומי
	לא	כן	
100%	75.8%	24.2%	1. לומדים (N=66)
100%	66.7%	33.3%	2. עובדים ו/או משלימים לימודים (N=36)

3. מנותקים (N=35)	60%	40%	100%
סה"כ	35.8%	64.2%	100%

תרשים 4: התפלגות המעורבים בעבריינות על-פי סטטוס התפקוד היומיומי

דיון

המועדונית המשפחתית היא סביבה מכילה, מאפשרת ומחזקת עבור ילדים הנמצאים בסיכון, כולל אלה המגלים כבר בילדותם התנהגויות בעייתיות. ביטחון בתקופה מוקדמת בהתפתחות תורם למניעת התפתחות עבריינות בגיל ההתבגרות. גילויי הרסנות או עבריינות שלא יטופלו בהבנה כקריאה לעזרה בילדות, עלולים למצוא ביטוי עברייני בגיל בוגר יותר (ויניקוט, 1995). המועדונית המשפחתית נותנת לילד הזדמנות להסתגל לעצמו ולסביבה. הסביבה המאפשרת והגישה הבלתי מוסרנית של המועדונית המשפחתית מעניקות חוויה חלופית לחויית אם שלא הכילה, מסיבות שונות, תוקפנות והתנהגות בעייתית – אם הללו היו קיימות אצל הילד. המועדונית נותנת מקום לחויית התוקפנות כחלק ממכלול החוויות הטובות והרעות. כאשר קיים כאב אצל הילד, יש ניסיון לגלות את מקור הכאב ולתמוך בילד, ולא להעניש ולגרום בכך להתפתחות של התנהגות עבריינית. זאת הסביבה הטובה שמציעה המועדונית המשפחתית. הילד ימצא בסביבה זאת את החוויה המעניקה את התקווה לחזור לתקופה של מצב רגשי טוב יותר (בר-דוד 2005). ה-"setting" עצמו יוצר את הטיפול, כמו לדוגמה פעילות הפנאי המבוקרת במועדונית: משחק, קריאה וצפייה בסרטים המייצגים את הפנטזיה ואת הדמיון ומאפשרים לילד לבטא חרדה ותוקפנות ובכך להפחית את הסיכון להתפתחותם של אלה בעתיד (ויניקוט, 1984, 1995).

חווית היציבות תאפשר טיפול נפשי אם יזדקקו לו. הילד שנמצא במצב סיכון אינו מצליח ליצור לעצמו סביבה רגשית פנימית מתאימה, לכן הוא מחפש מקור שליטה חיצוני. הילד יחפש את הסביבה החלופית בתחילה בקרבת הבית (המשפחה המורחבת) ואחר-כך – בחוץ. סביבה תומכת

בקרב הבית, כמו המועדונית המשפחתית, תדע לקלוט את הילד בתהליך החיפוש שלו, והוא ימצא בה את היציבות ואת ההכלה המיוחלים. המועדונית תהיה גורם שיקטע את תהליך החיפוש, שאילולא הזדמנות זאת היה מסתיים בהתחברות למקור כוח ותמיכה אלטרנטיביים שמגיעים מהעולם העברייני (ויניקוט, 1995).

הקביעות, הגבולות, המודלים החיוביים להזדהות המדגימים התנהגות מוסרית עקבית – מאפשרים למידה חברתית ראויה והתנהגות על-פי חוק ועל-פי אמות מוסר. הילד בוחר במועדונית המשפחתית כמקור חלופי לתחושת היציבות החסרה לו בבית. הקשר הרגשי עם המבוגרים המשמעותיים במועדונית מאפשר פיקוח שמשלים או שמחליף את הפיקוח ההורי החסר. התערבות חינוכית וטיפולית משמעותית, אינטנסיבית, ולאורך זמן, על-ידי אנשים משמעותיים מאפשרת פיקוח ומועילה בבניית זהות שומרת חוק. השהות בסביבה שומרת חוק (Sutherland & Cressey, 1974), האינטראקציה האינטימית החיובית ואי-מתן הזדמנות ללמידה של התנהגות עבריינית יתנו את פרותיהם בהמשך וישפיעו השפעה חיובית על סיכון ההסתבכות עם החוק (גרשטטמן-שלף ולזר 2006; י', וינר וא', וינר, 1990). הקשר עם הבית, אשר מתקיים במועדונית משפחתית, מאפשר תיקון של קשרים משפחתיים ולמידה טובה יותר של התנהגויות הוריות (בן-רבי וחסין, 2006; דולב וזילכה, 2002). השהות במועדונית המשפחתית גורם להפחתה בעול הכלכלי ולהתנהלות משפחתית רגועה יותר (לאופר, 2005). השהות הסלקטיבית בבית מאפשרת יותר חשיפה של הילדים לחוויות טובות וחיוביות המחזקות את דמויות ההורים. שילוב במועדונית משפחתית הוא אולי ערובה להשתלבות טובה בסביבה לימודית וחברתית, בהתייחס לממצא המראה על סטטוס תפקוד יומיומי גבוה יותר בקרב בוגרי המועדונית. נתונים אלה מתחזקים לאור מחקרם של Posner & Vandel (1994). במחקרם הם מציינים ששהות של ילדים בסיכון במסגרות פורמליות לאחר שעות הלימודים, נתינת העשרה לילדים אלו ותכנון בילוי זמנם, מביאים לעלייה בהישגים הלימודיים, לשיפור בהתנהגות ובהסתגלות הרגשית יותר מאשר אצל ילדים ללא תכניות מובנות לזמן אחר הצהריים. Magnuson et al. (2003) מדגישים את משמעות הסביבה המעוררת למידה לשיפור הישגים והתנהגות, ומעודדים התערבויות מעוררות למידה בסביבת הבית ומחוץ לו. יתכן שהרצף הטיפולי שחוותה אוכלוסיית המחקר והמגוון הרב של אפשרויות השילוב במסגרות המשך, הם גורמים המשפיעים על ההתמדה של אוכלוסייה זו.

משמעות גיל השהות במועדונית משפחתית (6-12) בהקשר לעבריינות

הייחוד של גיל השהות במועדונית משפחתית, בהשוואה לגילים אחרים בהקשר לעבריינות, לא נבדק מחקרית בעבודה זאת. למרות זאת, כדאי להתייחס לגיל כחלק מההסבר התיאורטי לאפקטיביות של ההתערבות של המועדונית המשפחתית. תיאוריות פסיכולוגיות וסוציולוגיות מציגות את גיל 6-12 כמשמעותי באופן מיוחד מבחינת התפתחות קוגניטיבית, התפתחות המוסר והשפעת הסביבה. לכן, ניתן להניח שהתערבות בכניסה למועדונית המשפחתית בגילים אלה במיוחד, מחזקת את השפעת המועדונית המשפחתית על מניעת עבריינות. אקלס (אצל Magnuson et al., 2003) מצא כי השתתפות בתכניות מובנות נותנת מענה לצרכים התפתחותיים בגיל הילדות התיכונה.

פרידלנדר (אצל שהם ואחרים, 1987) מדברת על ההבדלים בהשפעת הבית והסביבה בהקשר לגיל. היא טוענת שבגיל החביון וההתבגרות יש משמעות להשפעת הסביבה, כלומר – חברים, בית-ספר, תקשורת וכדומה, לעומת גיל הילדות שבו קובעת גישת ההורים. גיל 7-12 הוא משמעותי ומסוכן גם על-פי קוהלברג (שהם ואחרים, 1987), כיוון שהילד בגיל זה ניתן להשפעות. לכן, יש חשיבות מיוחדת לסביבה שבה נמצא הילד בתקופה זו של חיו. אריקסון (1960) מציין את הגילים 6-12, שלב היצרנות לעומת הנחיתות, כשלב המשמעותי הראשון באינטראקציה קוגניטיבית וחברתית עם הסביבה. בשלב זה מתפתחות היכולת הקוגניטיבית ויכולת ההתמודדות ומתבססת מוכנות להבנת החברה ומחויבות כלפיה. זהו גיל הכניסה לבית-הספר. שהות במועדונית משפחתית בגיל זה יכולה להשלים חסך בקשר משפחתי תומך. היעדר תמיכה בגיל זה יכול, על-פי אריקסון (1960), לגרום לחשדנות, לחוסר שליטה ולחוסר הערכה עצמית שיעכבו בניית אני ושיכולים להוביל לעבריינות בגיל ההתבגרות. פיאז'ה ואינהלדר (1976) מתייחסים לגיל 7 כמשמעותי בהתפתחות השיפוט המוסרי. גיל מעבר מתהליכי חשיבה טרום-אופרציונליים לאופרציונליים. בשלב הטרומ-אופרציונלי, הצדק מגולם על-ידי האדם השולט והמוסר נכפה על הילד. השיפוט המוסרי מאופיין לפי הנזק שייגרם לילד כתוצאה מפעולתו. הילד יאמין שעבירה תגמר בעונש, אם כך ינהגו בו. בשלב האופרציונלי המוחשי מתחילה התייחסות לזולת, בדיקה עצמאית של המציאות, מעבר אפשרי מהשקפה להשקפה והבנה שכללים יכולים להשתנות. בגיל זה הילד נתון מאוד להשפעות, והשהות בסביבה מבוקרת ואחראית, שעוזרת לו בבחירות הנכונות, היא משמעותית. גם קוהלברג (אצל שהם ואחרים, 1987), בדברו על שלבים בהתפתחות השיפוט המוסרי, מתאר את שלב האוריינטציה היחסית-אינסטרומנטלית כשלב של הבחנה בין עולם פיזי לעולם מוסרי-חברתי. אצל הילד מתחילה להיווצר הדדיות, אבל במונחי תועלת. הכרעות מוסריות נקבעות על-פי עניין עצמי ועל-פי שיקולים חומריים. קוהלברג מציג התנהגות זאת כטיפוסית לטרומ-מתבגרים ולעבריינים. מכאן, שאוכלוסייה בסיכון בגיל טרום-התבגרות שתמצא בהשגחה חינוכית וטיפולית מיוחדת, תוכל לעבור לשלב מתקדם יותר של התפתחות מוסרית ולא תישאר בשלב שבו יש סיכון להתפתחות נטיות עברייניות.

אדד (1989), שהתייחס להשפעת הסביבה והזיכרונות הנצרכים ממנה על התהוות הזהות העבריינית, רואה בשפיטה האינטרסנטית והחברתית גורם משפיע על שפיטה לא-מוסרית. גיל השהיה במועדונית מתאפיין בהשפעה של הסביבה, של אינטרסים אישיים ושל בלבול ביניהם על ההתנהגות, ולכן, התערבות והכוונה חינוכית בגיל זה תועיל, אולי, בבנייה של התנהגות מוסרית יותר.

ויניקוט (1988) מדגיש את חשיבות ההתייחסות לילדים בסיכון בגיל צעיר. בהתייחסו לטיפול בילדים חסרי בית אמר:

ילדים חסרי-בית זקוקים לטיפול אישי ויציב כשהם קטנים ויכולים עדיין לצאת נשכרים מכך במידה מסוימת; אם אינם זוכים לטיפול מעין זה, הם מאלצים אותנו, מאוחר יותר, לספק להם יציבות בדמות בתי-הספר המיוחדים או, במקרה הגרוע ביותר, בדמות ארבעה קירות של תא הכלא (ויניקוט, 1988, עמ' 186).

לדבריו, רכישת ביטחון בתקופה מוקדמת בהתפתחות תורמת למניעת התפתחות עבריינות בהתבגרות. הוא מציין את גיל 6-7 כגיל בעל סיכוי טוב לקליטת חוויית שליטה ופיקוח על-ידי

אנשים אהובים, יותר מאשר גיל 10-12 (ויניקוט 1988). המועדונית המשפחתית היא אמצעי מצוין לילדים בסיכון לחוות חוויות אלה של שליטה ושל פיקוח (Winnicott, 1984). Posner & Vandel, (1994) מתייחסים למשמעות השהות במסגרת מחנכת בשעות אחר הצהריים לילדים בסיכון. לכן, ניתן להניח שהתערבות בכניסה למועדונית משפחתית בגילים אלה במיוחד, מחזקת את השפעת המועדונית המשפחתית על השתלבות במסגרת, על למידה ועל מניעת עבריינות.

מגבלות וכיוונים

- הסקר הנוכחי התייחס לביצוע עבירה אחת או יותר בתקופת ההתבגרות כסימן להתנהגות עבריינית, למרות הידיעה שלא תמיד עבריינות בהתבגרות מסמנת עבריינות בבגרות. כיוון שלא נבדקה עבריינות בגיל מבוגר יותר, אין ביכולתי לומר, על-פי סקר זה, אם אותם בני נוער יהיו עבריינים בבגרותם.
- מחקר עתידי בתחום, כדאי שיבדוק באופן נפרד בנים ובנות ואפיוני העבריינות שלהם; יתייחס לרמת העבריינות ולסוגיה; לבעיות התנהגות ולבעיות נפשיות; לנטיות עברייניות בילדות; לרמות השונות של הסטטוס התפקודי בהתבגרות (בדיקה נפרדת לסטטוס השלמת השכלה).
- יש מקום לבדיקה נפרדת של הקשר שבין השהות במועדונית ללמידה ולהתמדה במסגרת בהתבגרות.
- המועדונית המשפחתית אינה אלא אחד הגורמים המתערבים בחיי הילד שיכולים להוביל להתדרדרות לעבריינות או, לחילופין, למנוע אותה. גורמים מסוג זה משפיעים על תוצאות המחקר.
- כדי לבחון את משמעות גיל השהות במועדונית בהקשר להתפתחות עבריינות, יש צורך להשוות את האוכלוסייה הזאת עם אוכלוסייה במועדונית לגילים אחרים (למשל מועדונית למתבגרים בגיל 12-15).
- נושא הפעלת תכניות מניעה לתחום סיכון ספציפי שנוי במחלוקת. עם זאת, יתכן שיש מקום להוסיף לפעילות במועדונית תכניות מתאימות ויחודיות שיכוונו למניעת עבריינות עתידית, אם מביאים בחשבון את השפעת התכנית ואת גיל השוהים במועדונית.
- כדאי לבדוק את כל אוכלוסיית המועדונית ולא רק את אלה מתוכה שהמשיכו בטיפול קידום נוער. תוך כדי ביצוע הסקר הנוכחי, נאספו נתונים לגבי 56 ילדים שהיו במועדונית משפחתיות בילדותם, אך לא טופלו על-ידי מדריכי קידום נוער בגיל הנעורים, והסתבר, שרובם לא נזקקו להמשך טיפול והשתלבו בהמשך במסגרות חינוכיות. בהסתייע בתוצאות המחקר, יש להניח שהם גם מיעטו בביצוע עבירות. בדיקה כוללת כזו תוכל אולי להצביע על הבדל משמעותי בין ילדי מועדוניות לכאלה שלא היו בהן בהקשר ללמידה ובהקשר לעבריינות.
- נתוני הסקר מראים שאחוז בני הנוער המנותקים לגמרי בשתי הקבוצות דומה. בקרב המנותקים חלקית (עובדים או משלימים השכלה), אחוז בני הנוער שלא היו במועדונית גבוה.

כדאי לבדוק אם נתונים אלה קשורים גם לרצף ההתערבות הטיפולית שלה זוכים בני הנוער ולהתאמת תכניות חינוכיות-תעסוקתיות אלטרנטיביות עבורם.

סיכום

סקר זה הצביע על תרומת מודל המועדוניות המשפחתית, כאחת מתכניות ההתערבות, להפחתת סיכון ולמניעת עבריינות בהתבגרות, בהתייחס למשמעות גיל השהות במועדוניות ולהשפעת השהות בה.

הרצף הטיפולי, שמתבטא בעבודה משותפת של הביקור הסדיר ושל קידום נוער באותה יחידה, ובהתערבות הטיפולית במועדוניות בגיל הילדות והמשכה בהתבגרות, לפעמים על-ידי אותן דמויות, מקטין את הסיכון לנתק מטיפול ומתמיכה ומחזק את כוחה של המניעה. באופן כללי, ניתן להגיד כי חלקם הגדול של בוגרי המועדוניות בין המטופלים של קידום נוער שאינם עבריינים, והתמדתם במסגרת בגיל ההתבגרות, מעודדים להשקעה מנותבת לתחום זה ומחזקים את חשיבות נושא המניעה בכללותו.

מקורות

- אדד, מ' (1989). **קרימינולוגיה: העברייין בהתהוותו**. תל-אביב: אור עם.
- אוסטרובל, ז' (1995). **פתרונות פתוחים: טיפול פסיכולוגי בילד וסביבתו**. ירושלים: הוצאת שוקן.
- אליצור, י' (1996). יעוץ מערכתי לפיתוח מעורבות משפחות בטיפול מוסדי לילדים ונוער: נימוקים בעד מדיניות משפחתית ותהליך הטמעתה במעונות רשות חסות הנוער. **חברה ורווחה**, יז, 1, 59-33.
- אריקסון, ה"א (1960). **ילדות וחברה: פסיכולוגיה של האדם בתמורות הזמן**. מרחביה: הקיבוץ הארצי השומר הצעיר.
- בן-רבי, ד' וחסין, ט' (2006). **פנימיות קהילתיות ומועדוניות משפחתיות**. דרכי עבודתן ומצב הילדים וההורים – סיכום 3 שנות מחקר. ירושלים: מכון הנרייטה סאלד.
- בר-דוד, ר' (2005). **הדיאלקטיקה של הטיפול – הקאה לעומת הכלה**. נפש, 22-21, 137-133.
- גרשטמן-שלף, ל' ולזר, א' (2006). מעקב אחרי הסתגלותם של בוגרי פנימייה טיפולית לחיים מחוץ לפנימייה. **חברה ורווחה**, כו, 1, 58-41.
- דולב, ט' (2003). **טיפול פנימייתי בילדים ובבני נוער "בסיכון" בישראל: התפתחויות חדשות ואתגרים לעתיד**. נכתב כמסמך רקע עבור "אשלים", במסגרת גיבוש תכנית עבודה תלת-שנתית 2006-2004. הורד מהאינטרנט ב-5 בינואר 2007 מאתר: http://brookdale1.pionet.com/files/rtf_files/ashalim_residential_heb.rtf
- דולב, ט' וזילכה, א' (2002). **קשר משפחה קהילה ופנימייה – מסמך רקע**. מסמך פנימי, הוכן לקראת דיון בוועדה לתכנון אסטרטגי. [לא פורסם].
- הורוביץ, ת' (2000). **אלימות כתופעה חברתית – תיאוריה ומעשה**. ירושלים: מכון הנרייטה סאלד.
- ויניקוט, ד"ו (1988). **הילד משפחתו וסביבתו**. תל-אביב: ספריית פועלים.
- ויניקוט, ד"ו (1995). **הכול מתחיל בבית**. תל-אביב: הוצאת דביר.

- וינר, י' ווינר, א' (1990). **ילדים בחסות אנוש**. ירושלים: הוצאת שוקן.
- חדד, מ', גנני, ש' ופדידה, מ' (1991). **מועדוניות-יום משפחתיות בת"א-יפו**. המרכז למחקר כלכלי חברתי, עיריית תל-אביב.
- כפיר, ד' ושפירא, א' (1987). מועדונית משפחתית בקהילה; מסגרת חינוך משלימה למשפחה במצוקה ולבית הספר. **חברה ורווחה**, ח', 2, 180-168.
- לאופר, ז' (2005). על ה"כוח לשחרר" – אמהות לילדים בפנימיות. בתוך: ב"ד כהן וא' בוכבינדר (עורכים). **מן הכוח אל הפועל – גישת הכוחות בעבודה סוציאלית** (ע"מ 91-112). תל-אביב: הוצאת רמות אוניברסיטת תל-אביב.
- להב, ח' (2000). נוער בסיכון – התופעה בפרספקטיבה (תשקופת). **מניתוק לשילוב**, 10, 16-8.
- מי עמי, נ' (2006). **עם הפנים לקהילה – הרפורמה בטיפול בילדים ונוער בסיכון במשרד הרווחה**. מוגש לוועדה לזכויות הילד. ירושלים: הכנסת, מרכז המחקר והמידע.
<http://www.knesset.gov.il/MMM/data/docs/m01482.doc>
- פיאז'ה, ז' ואינהלדר, ב' (1976). **הפסיכולוגיה של הילד**. מרחביה ותל-אביב: ספריית פועלים.
- רוזמן, מ' ודיטל, מ' (1999). **אינטליגנציה הורית PQ עבודה קבוצתית עם הורים**. קריית ביאליק: הוצאת ספרים "אח" בע"מ.
- ריבקין, ד' (2003). **שותפות בין שירותי הרווחה לבין הורים לילדים ולנוער בסיכון**. נכתב כמסמך רקע עבור "אשלים". הורד מהאינטרנט ב-5 בינואר 2007 מאתר:
http://brookdale1.pionet.com/files/rtf_files/ashalim_residential_heb.rtf
- שהם, ג"ש; אדד, מ' ורהב, ג' (1987). **קרימינולוגיה – תיאוריות מחקר ושום**. תל-אביב: הוצאת שוקן.
- תם, א' (1997). **הקשר בין רמת מצוקה של משפחות לבין הסתגלות ילדיהן על פי דווח מדריכים**. (עבודת גמר לקראת תואר מ"א באוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן, 1997).
- M., Gottesman, (ed.) (1991). **Residential child care: An International reader**. London: Short Run Press, Exeter.
- Magnuson, K., Duncan, G. & Kalil, A. (2003). **The Contribution of middle childhood contexts to adolescent achievement and behavior**. Retrieved in 20 september 2007 from:
<http://www.northwestern.edu/ipr/publications/papers/2004/duncan/4middechildhood.pdf>.
- Posner, K.J. & Vandell, D.L. (1994). *Low-income children's after-school care: Are there beneficial effects of after school programs?* **Child Development**, 65, 440-456.
- SOS KDI. (2007) **Children without parental care or at risk of losing it: Recommendations-background paper**. Retrieved 7 October 2007, from:
http://www.europarl.europa.eu/hearings/20070417/libe/sos_children_en.pdf.
- Sutherland, E.H. & Cressey, D.R. (1974). **Criminology**. Filladelfia: J.B Lippincott Company.

Winnicot, D.W. (1984). *The anti social tendency. Residential care as therapy*. In C. Winnicot, R. Shepherd & M. Davis (Eds.), **Deprivation And Delinquency**. (pp. 120-131), (pp.221-228) . London:Tavistock.